

Jan Průcha

Multikulturní výchova

Příručka (nejen) pro učitele

2. vydání

Triton

TRITON
Praha / Kroměříž

Jan Průcha

MULTIKULTURNÍ VÝCHOVA

Příručka (nejen) pro učitele

2. aktualizované a rozšířené vydání

Jan Průcha

Multikulturní výchova

Příručka (nejen) pro učitele

2. aktualizované
a rozšířené vydání

Jan Průcha

Multikulturní výchova

Příručka (nejen) pro učitele

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Autor:

prof. PhDr. Jan Průcha, DrSc.

externí profesor Filozofické fakulty UK, Praha

Recenzoval:

RNDr. Josef Wolf, CSc., prof. h. c.

Fakulta sociálních věd UK, Praha

© Jan Průcha, 2011

© Stanislav Juhaňák – Triton, 2011

Cover © Renata Brtnická, 2011

Vydal Stanislav Juhaňák – Triton, Vykáňská 5,
100 00 Praha 10, www.triton-books.cz

ISBN 978-80-7387-502-2

Obsah

Předmluva	11
1 Co je multikulturní výchova	15
2 Multikulturní výchova ve školním vzdělávání	20
2.1 Co ukládají školám Bílá kniha a vzdělávací programy	20
2.2 Základní pojmy používané v multikulturní výchově	23
<i>Etnikum, etnicita, etnické vědomí</i>	23
<i>Národ, národnost, národnostní menšina</i>	27
<i>Kultura, kulturní vzorce</i>	34
<i>Rasy a rasismus (skutečný a domnělý)</i>	37
2.3 Doporučené studijní zdroje pro multikulturní výchovu	40
2.4 Podpora multikulturní výchovy v učebnicích	43
3 Učitelé a realizace multikulturní výchovy	46
3.1 Česká mládež: Jaké má etnické vědomí?	47
<i>Etnické vědomí žáků základní školy</i>	48
<i>Etnické vědomí středoškoláků</i>	50
3.2 Etnické postoje a stereotypy	53
3.3 Předsudky, jejich vznik a vývoj u mládeže	59
3.4 Jak jsou učitelé na multikulturní výchovu připraveni	68
4 Vzdělávání dětí cizinců	74
4.1 Cizinci v českých školách: zkušenosti dětí, rodičů, učitelů	74
4.2 Integrace dětí imigrantů v evropských zemích	89
5 Praxe multikulturní výchovy v zahraničí	96
<i>Švédsko</i>	96
<i>Norsko</i>	99
<i>Finsko</i>	103

<i>Nizozemsko</i>	110
<i>Švýcarsko</i>	115
<i>USA</i>	125
6 Sebereflexe v multikulturní výchově: Kultura Čechů	135
6.1 Češi na kulturní mapě světa	136
<i>Hofstedeho typologie kultur</i>	138
6.2 Český národní charakter očima mládeže	143
6.3 Jak cizinci vnímají kulturu Čechů	144
7 Ideologie multikulturalismu – vyznávána i odmítána	148
7.1 Multikulturalismus a současné diskuse o jeho oprávněnosti	149
Literatura	158
Přílohy	
Příloha 1: <i>Škála sympatií k národům</i>	162
Příloha 2: <i>Dotazník etnických stereotypů</i>	164
Příloha 3: <i>Dotazník k zjištění faktorů utvářejících postoje k cizincům a jiným skupinám</i>	166

Seznam rámců

- 1) Dva případy pro multikulturní výchovu:
Vietnamci v českých školách – s. 16
Postoje mladých Holanďanů k Němcům a němčině – s. 17
- 2) Etnická struktura obyvatelstva ČR – s. 24
- 3) Židé a Romové – národnostní nebo rasová menšina? – s. 32
 - *Didaktická aplikace: Rusíni stavějí v Česku* – s. 33
- 4) Chování rodičů-cizinců k českým učitelům – s. 36
 - *Didaktická aplikace: Jak objasnit žákům příčinu problematického soužití s Romy?* – s. 51
 - *Didaktická aplikace: Zjišťování etnických stereotypů žáků* – s. 58
- 5) Rasové předsudky v USA – zkušenost české spisovatelky – s. 60
- 6) Předsudky u dětí a vliv multikulturní výchovy – s. 63
 - *Didaktická aplikace: Které faktory utvářejí etnické/rasové postoje mladých Čechů?* – s. 66
- 7) Interkulturní konflikt: Karikatury Mohameda v evropských novinách – s. 70
- 8) Vzdělávací úspěšnost Vietnamců jako kulturní rys – s. 76
 - *Didaktická aplikace: Jak řešit interkulturní konflikt v české škole?* – s. 88
- 9) Zákaz náboženských symbolů ve francouzských školách – s. 93
- 10) Školní edukace Laponců: problémy ve vzdělávání dětí etnické menšiny – s. 102

- 11) Zvláštní koexistence etnik: Finové a švédská menšina – s. 106
- 12) Morální dilemata učitelů vyučujících kulturně odlišné žáky – s. 109
- *Didaktická aplikace: Metoda kritické události v multikulturní výchově* – s. 113
 - *Didaktická aplikace: Mají Česko a Švýcarsko něco společného v dávné historii?* – s. 116
- 13) Učivo o jazyce a komunikaci v multikulturním vyučování – s. 131
- *Didaktická aplikace: Národní charakter v dílech českých cestovatelů* – s. 138
 - *Didaktická aplikace: Zjištění mocenského odstupu ve třídě a ve škole* – s. 140
- 14) Individualismus a kolektivismus ve škole – s. 142
- 15) Komunikační rituály a kulturní difference – s. 146
- 16) Pokus multikulturalismu: Pozitivní diskriminace (Afirmativní akce) – s. 150
- 17) Tři scénáře chování učitele multikulturní výchovy – s. 155

Předmluva

Ačkoliv v názvu této knížky je naznačeno, že chce být užitečná hlavně učitelům, autor ji vytvářel se širším záměrem: *Knížka má sloužit všem, kdo se zajímají o soužití lidí různých kultur v této zemi a v tomto světě*. Výraz „soužití“ vyjadřuje záležitost pro každého z nás neobyčejně důležitou – je patrná z latinského synonyma „koexistence“. Ano, jde o společnou existenci lidí různých národů, etnik, ras, náboženských a jazykových společenství, jež nikdy nebyla a ani dnes není bezproblémová. Stále jsme svědky konfliktů a válek, které se ve světě odehrávají. *Může tomu snad zabránit multikulturní výchova?* Samozřejmě nemůže – i když jsou idealisté, kteří to proklamují – avšak přesto je to velmi potřebná součást vzdělanostní vybavenosti lidí, jak se vysvětluje dále.

K čemu je tedy užitečná tato knížka?

Užitečnost této knížky spočívá v tom, že vytváří **znalostní základnu**, tj. poskytuje čtenářům takové poznatky, které mohou být jakýmsi kompasem v chaosu problémů vztahujících se k soužití lidí. Do zpráv přicházejících každodenně z masových médií pronikly už dávno výrazy jako „xenofobie“, „rasová diskriminace“, „kulturní konflikty“ apod. Jsou používány i ve školách, ale bez přesné znalosti jejich významů, souvislostí a důsledků. Tato kniha chce pomáhat především v tom, že může zvyšovat informovanost a snižovat neinformovanost o dané oblasti života společnosti.

Komu je určena tato knížka?

- Protože multikulturní výchova je realizována především ve školách a protože se českým školám podle nových vzdělávacích programů ukládá ji provádět, psal jsem tuto knihu hlavně pro **učitele** škol všech druhů.¹ Zároveň je zacíle-

¹ V textu knížky používám výraz „učitel“, „učitelé“ nikoliv v maskulinním významu, ale jako obecné označení žen a mužů působících v této profesi. Je to přijatá jazyková konvence, která nikterak nesnižuje závažnost toho, že v některých kategoriích učitelské profese je výrazná převaha žen.

na i na ty, kteří se na pedagogickou profesi připravují, tedy na **studenty učitelství** různých oborů a fakult, nejen pedagogických.

- Další skupinu uživatelů této knížky představují **vychovatelé, pracovníci pedagogicko-psychologických poraden** a také všichni ti, kdo nějakým způsobem ovlivňují edukační procesy, tj. školní psychologové, pedagogové volného času, sociální pedagogové aj.
- Ovšem knížka může být užitečná i pro další pracovníky, kteří se dostávají do kontaktu s cizinci nebo s příslušníky domácích etnických skupin. Jsou to například zdravotníci, pracovníci různých úřadů či turistických zařízení a další.

Jak je kniha konstruována a jak ji efektivně používat?

- **Základní text** je orientován tak, aby nebyl suchopárným teoretickým výkladem. Nikoliv – důsledně dodržuji to, aby výklad vycházel z praxe a z výzkumných nálezů k praxi se vztahujících. Samozřejmě se nelze vyhnout čistě teoretickým poučením, hlavně v 2. kapitole – jinak by nebylo možné chápat složité jevy současné reality, k níž se multikulturní výchova vztahuje.
- V každé kapitole jsou začleněny **rámce**. Jsou graficky odlišeny a obsahují různé doklady a příklady čerpané jednak z faktických událostí, jednak z různých analýz a výzkumů, a to z Česka i ze zahraničí. Vedle rámců jsou v textu zařazeny **didaktické aplikace**, tj. podněty a návrhy k tomu, co by mohli učitelé využívat přímo ve vyučování.
- Tato knížka samozřejmě nemůže pokrýt nesčetné poznatky, které jsou k problematice multikulturní výchovy nashromážděny. Kvůli omezenému rozsahu musel být proveden výběr, a tudíž jsem pro ty, kdo by si přáli rozšířit své znalosti nad rámec této knížky, zařadil zvláštní kapitolu (2.3) přinášející **doporučenou literaturu**, z níž mohou zájemci čerpat další poznání.
- Nakonec ještě poslední, ale dost důležitá poznámka: Autor této knížky – jenž prošel kantorskou profesí od základní, střední a vysoké školy až po vzdělávání dospělých – je přesvědčen, že učitelé jsou samostatně uvažující bytosti, kterým je nutno ponechat dostatečný prostor pro vlastní uvažování a vlastní rozhodování. To je zvláště důležitá okolnost právě u multikulturní výchovy, kde se setkáváme často s **rozdílnými názory na konkrétní problémy kulturního soužití, na řešení etnických konfliktů** apod. Autor proto předkládá i některá diskutabilní stanoviska s tím, že učitelé sami podle svého uvážení,

znalostí a zkušeností rozhodnou, jak tyto problémy svým žákům a studentům objasní.

To je na úvod vše a nyní se již pustíme do konkrétní práce! Přál bych čtenářům, aby se jim tato knížka dobře četla a aby z ní měli užitek. Kdyby se jim však v ní něco nelíbilo nebo zdálo nepřesně vyjádřeno apod., uvítám jakékoliv konstruktivní připomínky zaslané mi na adresu janprucha@volny.cz.

Praha, červen 2011

Autor

Co je multikulturní výchova

Než bude přikročeno k podrobnějšímu výkladu, uvedu hned na začátku souhrnné základní vymezení, aby bylo jasné, o čem vlastně bude v knize řeč:

Multikulturní (interkulturní) výchova je edukační činnost zaměřená na to, aby učila lidi z různých etnik, národů, rasových a náboženských skupin žít spolu, vzájemně se respektovat a spolupracovat. Provádí se na základě různých programů ve školách a v mimoškolních zařízeních, v osvětových akcích, v reklamních kampaních, v politických opatřeních. Jsou s ní spojovány velké naděje, i značné finanční prostředky, ale její skutečný efekt není spolehlivě prokázán.

První potíž spojená s tímto pojmem je v tom, že se daná činnost označuje jako „výchova“. To je důsledkem toho, že termín *multikulturní výchova*, který se k nám dostával ze zahraničí po roce 1989, byl převzat z anglického výrazu *multicultural education*. Jenže v angličtině termín „education“ vyjadřuje několik významů: jednak „edukace“ (tj. výchova a vzdělávání), jednak také „pedagogika“. U nás se ale začal užívat jen ve významu „výchova“, což není přesné. Dominantní složkou multikulturní edukace je **vzdělávání**, tedy proces, který spočívá v záměrném, organizovaném **vyučování** nějakých poznatků, dovedností, postojů aj. a s tím spojeným **učení** na straně vzdělávajících se subjektů.²

Z toho plyne: V této knížce je multikulturní výchova chápána jako proces založený především na **znalostech**. Zastáváme tedy pojetí, že ušlechtilé poslání multikulturní výchovy – jež je vyjádřeno v základní definici výše – může být naplňováno tehdy, jsou-li příslušné subjekty (jak učitelé a jiní vzdělavatelé, tak

² Zde nechci čtenáře rozptylovat informacemi o teorii edukace a jejích terminologických problémech – zájemce o ni může nalézt podrobnější objasnění v knize „Moderní pedagogika“ (Průcha, 2009).

žáci, studenti a širší veřejnost) vybaveni solidními znalostmi o jevech etnického, kulturního i rasového soužití.

Jinými slovy: Nelze předpokládat (jak se ale bohužel často děje), že prostřednictvím multikulturních programů je možné přímo působit na chování lidí, měnit jej k žádoucímu stavu apod., a to tak, že je apelováno na morální postoje lidí, poukazováno na určité ideály, aniž by se tyto snahy zakládaly na dobrých znalostech o těch jevech reality, jichž se dané působení týká.

Kdyby měl být smysl multikulturní výchovy vyjádřen zkratkou, dalo by se napsat:

Multikulturní výchova = poznávat → rozumět → respektovat (jiné kultury, etnika, národy) → koexistovat a kooperovat.

Myslím, že nyní je vhodné konfrontovat tuto teoretickou argumentaci s reálnou praxí. Uvedu k tomu dva skutečné případy, jeden z českého prostředí, druhý ze zahraničí.

RÁMEC (1): DVA PŘÍPADY PRO MULTIKULTURNÍ VÝCHOVU

Vietnamci v českých školách

Česká společnost si už zvykla na to, že u nás žije poměrně početná skupina lidí původem z Asie – především Vietnamci (legálně v roce 2009 zhruba 61 000 osob s vietnamským státním občanstvím, k tomu je potřeba připočítat Vietnamce, kteří již získali české státní občanství a nejsou tedy právně chápáni jako „cizinci“).³ Češi je znají jako zdatné obchodníky, jejichž služeb využívají a nemají s nimi vážné problémy. Kupodivu konflikty se mohou vyskytnout ve sféře vzdělávání, jak dokládá skutečný případ, který se odehrál nedávno:

³ Různé údaje o Vietnamcích a příslušnících jiných národů u nás žijících lze nalézt v publikaci *Cizinci v České republice* (2010), kterou od roku 2001 každoročně vydává Český statistický úřad. O vietnamských dětech v českých školách pojednává kniha J. Černíka a kol. (2006).

Na gymnáziu v Chebu vznikl problém: Z dětí, které úspěšně prošly přijímacími zkouškami, byla plná třetina dětí vietnamských, kdežto velká část dětí českých měla horší výsledky, a tudíž byly jejich žádosti o přijetí ke studiu zamítnuty. Testy se dělaly anonymně a vietnamské děti prostě byly lepší. Vedení školy pak muselo čelit protestům rodičů českých dětí, které nemohly být přijaty. Ti argumentovali tím, že na české škole by měly mít přednost české děti před dětmi cizinců.

Záležitost se řešila i na vyšších úředních místech, ale vedení školy nátlaku českých rodičů neustoupilo a odmítlo požadavek, že by přednost při přijímání ke studiu měly mít děti českých rodičů.

Případ lze prezentovat žákům a studentům v multikulturní výchově a požádat je o vyjádření, jak by případ řešili oni. Podle mých osobních zkušeností se mladí Češi v naprosté většině ztotožňují se stanoviskem vedení gymnázia, což je jistě pozitivní jev. Ale důvody, proč jsou vietnamští studenti tak úspěšní – to už čeští žáci a studenti nedokážou vysvětlit. Klíč k této „záhadě“ je objasněn v rámci (8) a lze jej použít k ilustraci rozdílů mezi kulturami různých etnik.

Postoje mladých Holanďanů k Němcům a němčině

Podobně jako čeští žáci a studenti jsou i jejich vrstevníci v jiných zemích poučováni ve školách o jiných národech, rasách a náboženstvích. Tak je tomu i v Nizozemsku – zemi, která má početné skupiny imigrantů a jejíž obyvatelé jsou ve své historii a současnosti zvyklí na kontakt s cizinci. Překvapující jsou proto zjištění, podle nichž jsou postoje Holanďanů vůči jejich sousedům – Němcům v lecčems negativní, a to nejen u nejstarší věkové skupiny, ale i u mladých lidí ve věku 15–29 let, jak prokázal jeden výzkum (bliže o něm Průcha, 2001):

Udržují se negativní stereotypy o Němcích (např. že jsou příliš hluční, že pijí nadměrně pivo, že se chovají arogantně a panovačně aj.). A dokonce se negativní postoje projevují i ve vztahu k němčině – ta je považována za ošklivý, nesympatický, nelibozvučný jazyk, jež není příjemné se učit atd.